

Zo veel mogelijk terug in originele staat

Restauratie 'Engelenbeelden' Sint-Janskathedraal

Tien beelden ter Verering van de Heilige Maagd Maria die aan de noordkant van de Sint-Janskathedraal in 's-Hertogenbosch al meer dan honderddertig jaar de gevel sieren, moesten worden gerestaureerd. Twee waren in een te slechte staat en werden opnieuw gemaakt. De restauratie van de resterende acht is verzorgd door restaurator Adriaan van Rossem uit Nijmegen. Weersinvloeden, de natuurlijke verwerking van natuursteen en een eerdere restauratie met cement had volgens hem tot gevolg dat ze in een dramatische staat waren. Gelukkig kon hij een reconstructie maken aan de hand van foto's van voorstudies in gips uit 1870 en de beelden zo veel mogelijk in originele staat terugbrengen.

TEKST Wilbert Leistra FOTO'S Adriaan van Rossem en Wilbert Leistra

- 1 Adriaan van Rossem restaureerde acht Engelenbeelden van de Sint-Janskathedraal in 's-Hertogenbosch.
- 2 Van Rossem bezig met zijn precisiewerk aan een van de beelden van Udelfanger zandsteen.
- 3/4 De Engel met de rozenkrans voor restauratie. De neus, wangen en het linkeroog van de Engel met de rozenkrans waren verveerd. De plooiën van de rok aan de rechter zijkant en de achterkant waren bijgemaakt in cement.

In de gang van een oude school in Nijmegen staan houten kratten opgesteld. Hierin zijn acht beelden ter Verering van de Heilige Maagd Maria vervoerd van de Kathedrale Basiliek van Sint Jan Evangelist – in de regel aangeduid als Sint-Janskathedraal – in 's-Hertogenbosch naar de werkplaats van restaurator Adriaan van Rossem. Hij kreeg de taak om de beelden te restaureren. Een omvangrijke klus, zo begint hij het verhaal. “De meer dan honderddertig jaar oude beelden van Udelfanger zandsteen verkeerden in een slechte staat. Stukken steen waren door verwerking afgebroken, denk aan vingers, neuzen en uiteinden van vleugels. En het oppervlak was veelal geërodeerd. Ik moest de beelden zo veel mogelijk in de originele staat terugbrengen”, aldus Van Rossem.

Maximaal behoud

Restauratiearchitectuur BBM uit Raamsdonksveer is de architect en directievoerder van de restauratie en onderhoud van de Sint-Janskathedraal. Maikel Niël is projectoprichter van BBM. “De opgave was dat de beelden door restauratie voor een periode van minimaal dertig tot vijftig jaar behouden worden. Hierbij is gestreefd naar een maximaal behoud van het oorspronkelijke beeldhouwwerk. Hiervoor is een technische opname gedaan, waarbij bleek dat enkele beelden zo ver versleten waren dat vervanging onontkoombaar was.”

De keuze voor Van Rossem als restaurator was volgens Niël een logische keuze. “Van Rossem is als gespecialiseerd restaurator voor natuurstenen beeldhouwwerk de meest geschikte partij voor dit soort werk. Zijn precieze aanpak met rijke ervaring in dit werk gaven de doorslag. De manier hoe hij omgaat met mortelreparaties en het op kleur krijgen daarvan zijn zeer goed. Hij combineert zijn grote technische kennis over mortelsamenstellingen met een artistiek gevoel voor vorm. Ook is hij een goed verstaander van de huidige restauratie-ethiek.”

Praktijkrestaurator

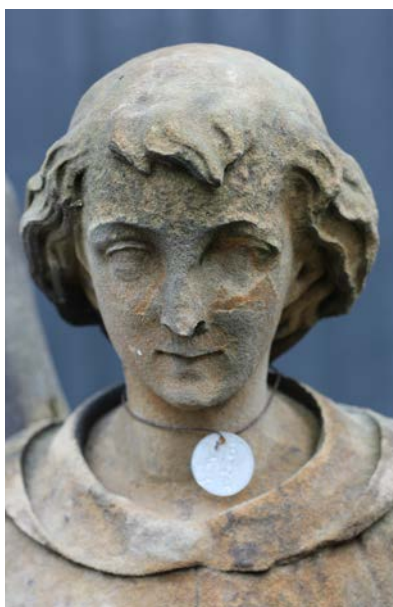
Van Rossem zit al veertig jaar in het restauratievak. Hij noemt zichzelf een praktijkrestaurator. “Ik wil het vak in de vingers hebben”, zegt hij. Hij leerde het vak in Londen, waar hij zes jaar voor een restauratiebedrijf werkte en in deeltijd een studie van drie jaar aan de Universiteit van Londen volgde, Archaeological Conservation and Materials Science. “Een technische opleiding met een chemische achtergrond. Ik heb er kennis opgedaan van te gebruiken materialen, kleur, weersinvloeden en conservering van natuursteen”, geeft Van Rossem als omschrijving.

Proeven

Bij de restauratie van de Engelenbeelden heeft Van Rossem eerst proeven uitgevoerd. “In eerste instantie heb ik proeven uitgevoerd om de hoofden schoon te maken. Allereerst met behulp van een microzandstraalmachine, maar daarmee raakte het oppervlak van de steen toch iets beschadigd. Vervolgens heb ik het met een laser geprobeerd. Dit bleek een betere methode, maar de steen werd te grijs. Daardoor moesten ze worden geretoucheerd. Dit gebeurt met pigmenten in een silicaatmedium. Uiteindelijk is besloten om de donkere gebieden niet te reinigen, maar met pigmenten in een silicaatmedium naar de originele okerkleur te retoucheren. Dit wordt door Ton Wuyts van de aannemer Nico de Bont gedaan”, legt hij uit.

Cement

De grootste opgave bij de restauratie van de beelden was volgens Van Rossem het herstellen van een eerdere restauratie. “Bij een restauratie van ik denk zo’n twintig tot dertig

3

4

5

6

jaar geleden, zijn beschadigde delen weggehakt en vol aangesmeerd met cement. Cement wordt echter veel harder dan de voor de beelden gebruikte Udelfanger zandsteen. Sommige beelden verkeerden daardoor in een dramatische staat. Daar heb ik met behulp van een slijptol met diamant zaagblad tot heel diep de cement moeten wegslijpen.” Als voorbeeld laat hij het beeld van de engel met de papyrusrol zien. De volledige onderkant van het beeld heeft een andere kleur dan de rest van het beeld. “De onderkant van het beeld was aangeheeld met cement waarbij de originele vormgeving maar zeer globaal was benaderd. Ik heb dus heel veel moeten wegslijpen. Ik heb een gat van een halve meter geboord en daarin een rvs-dook van 14 millimeter dik aangebracht die ik met epoxy heb vastgelijmd. Daarna ben ik begonnen met het aanhelen met Jahn-mortel die ik

5/6 Van Rossem heeft de cementaanvullingen verwijderd met een slijptol met diamant zaagblad. Voor de stabiliteit bracht hij doken aan.

7/8 De handen zijn aangeheeld met Jahn-mortel en op kleur gebracht. Ook de neus, wangen en oog zijn met de mortel aangeheeld en op kleur gebracht.

9 De Engel met de rozenkrans na restauratie in de werkplaats van Van Rossem in afwachting van het transport naar Duitsland voor het impregneren volgens de Ibach-methode.

zelf op kleur heb gemaakt en heb ik de plooiën van de tuniek aangebracht. Jahn, de Duitse ontdekker van het recept van de mortel – een mengsel van steenstof, verschillende andere componenten en een beetje cement – is onlangs overleden en heeft het geheime recept helaas mee het graf in genomen. Ik heb gelukkig nog een behoorlijke voorraad van deze mortel, die veel fijner is dan andere. Het is nu wachten op een goede vervanger...”

Foto's

Het aanbrengen van plooiën in een tuniek is een heel precies karwei. Dit geldt ook voor de reconstructie van het volledig verminkte gezicht van de engel met de rozenkrans. Daarbij is de uitdrukking van het gezicht erg belangrijk. Om die te reconstrueren, had Van Rossem een hulpmiddel. “Voordat het atelier de beelden heeft gemaakt, zijn er eerst gipsen modellen van gemaakt. Die zijn gelukkig bewaard gebleven in de bouwloods van de Sint-Janskathedraal en die heb ik gefotografeerd. Hierdoor kan ik op elk gewenst moment controleren of ik de bedoeling van de beeldhouwer goed hen weergegeven. Je moet de vormtentaal van de beeldhouwer goed te pakken krijgen”, legt Van Rossem uit terwijl hij op zijn laptop een foto laat zien van een gipsen model.

Restauratie-ethiek

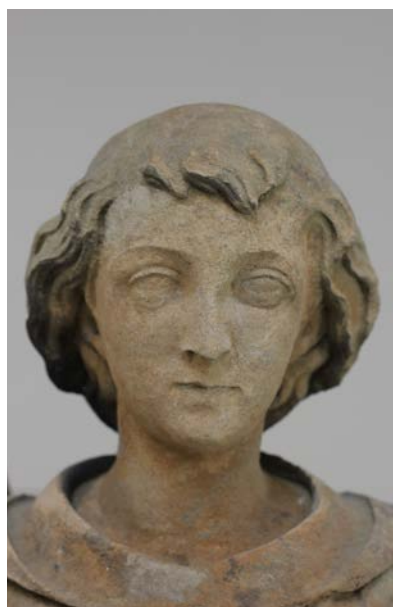
Projectopzichter Niël gaf al aan dat Van Rossem een goed verstaander van de huidige restauratie-ethiek is. “De huidige tendens is om zo veel mogelijk te restaureren en de originele kunstwerken zo lang mogelijk te behouden. De eerdere restauratie met cement had puur tot doel om de beelden nog een aantal jaren te behouden en ze vervolgens opnieuw te laten hakken. Dat gebeurt nu alleen als de schade te groot is. En dat is ook goed, want zo blijven de beeldhouwers natuurlijk ook aan het werk. Wat dat betreft is het restauratieproject aan de Sint-Janskathedraal een mooi project waar de steenhouwers- en beeldhouwersvaardigheden in stand worden gehouden en worden doorgegeven.”

Duitsland

Van Rossem is klaar met de restauratie. Voor de vakantie is een delegatie van deskundigen – bestaande uit opzichter

7

8

Rijksdienst Cultureel Erfgoed en vertegenwoordigers van de gemeente 's-Hertogenbosch, de provincie Noord-Brabant en aannemer Nico de Bont – het werk van de restaurator komen beoordelen. “Het betroffen zeer goede en kundig aangebrachte herstellingen. Wij vonden het ook prettig dat we met Van Rossem op een prettige en kundige manier hebben kunnen overleggen over de interpretatie van de vormtaal van het oorspronkelijke beeldhouwwerk.” Voordat de Engelenbeelden hun plek op de Mariakapel aan de noordkant van de Sint-Janskathedraal geen innemen, moeten ze eerst nog een uitstapje naar Duitsland maken. “Daar worden de beelden geïmpregneerd met de zogenoemde Ibach-methode (zie kader red.). Wij hebben voor deze methode gekozen omdat je hiermee een lange levensduur bereikt met een minimaal verlies aan oorspronkelijkheid. Ook vanwege de kwetsbare positie van de beelden – hoog op de luchtboogstoelen – hebben we voor de Ibach-methode gekozen”, legt Niël uit.

Trots

Terugkijkend is Van Rossem trots op het feit dat hij veel originele onderdelen van de beelden heeft kunnen behouden. Als voorbeeld noemt hij een uitsteeksel aan het beeld met de triangel. “De kans op afbreken was zeer realistisch, maar met behulp van het uitgekiend plaatsen van de rvs-doken en verdere versterking is het gelukt.”

Ruim dertig jaar na zijn eerste restauratieklus aan de Sint-Janskathedraal – Van Rossem moest een deel van het middeleeuws beeldhouwwerk herstellen dat van de kerk was gekomen – zit deze restauratieklus erop. Voor Restauratiearchitectuur BBM gaat het project nog een tijdje door, aldus projectopzichter Niël. “We moeten de restauratie en het onderhoud van de noorderzijbeuk nog afronden. We hebben nog één travee en luchtboog te gaan. Ook de restauratie van de glas-in-lood vensters hoort daarbij. Daarna gaan we het leiwerk van de daken aanpakken”, somt hij op.

Ibach-methode

Restauratiearchitectuur BBM is agent in Nederland voor de Duitse firma Ibach. Ibach is de patenthouder van de natuursteenconserveringsmethode Acrylhärz Volltränkung. Hierin worden alle poriën in de natuursteen met methylnmethacrylaat tot in de kern van de steen gevuld. Daardoor is de natuursteen niet meer vatbaar voor invloeden door vochtindringing en daarmee gepaard gaande (vorst)schaden. Deze methode is bij uitstek geschikt voor marmer, kalksteen en zandsteen. In Nederland is deze methode met succes toegepast bij vele monumenten en beeldhouwwerken in buitenopstellingen, zoals het monument op de Dam in Amsterdam en aan de Sint-Janskathedraal in 's-Hertogenbosch.

9